

DIMITRIOS TSELENGHIDIS

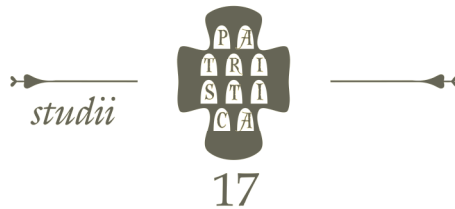
HAR ȘI LIBERTATE

ÎN TRADIȚIA PATRISTICĂ
A SECOLULUI AL XIV-LEA

Contribuție la soteriologia Bisericii Ortodoxe

Colecția „Patristica” este coordonată de
Dragoș Dâscă și Pr. Cezar Țabârnă

Referent științific:
Prof. univ. dr. Ștefan Munteanu,
Institutul de Teologie Ortodoxă „Saint Serge”, Paris

DIMITRIOS TSELENGHIDIS

HAR ȘI LIBERTATE

ÎN TRADIȚIA PATRISTICĂ
A SECOLULUI AL XIV-LEA

Contribuție la soteriologia Bisericii Ortodoxe

Traducere din limba neogreacă
PR. DR. DANIEL PUPĂZĂ

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2015

CUPRINS

Abrevieri	7
Introducere	9

I

Ontologia harului dumnezeiesc și a libertății omenești

I.1. Harul dumnezeiesc ca energie necreată a Dumnezeului Treimic	15
I.2. Libertatea ca însușire caracteristică fundamentală a realității că suntem creați după chipul lui Dumnezeu	30
I.3. Relația dintre harul lui Dumnezeu și libertatea omului	40

II

Robia și eliberarea omului

II.1. Robia omului față de păcat, diavol și moarte	49
II.2. Eliberare ontologică și înfiere harismatică	54
II.3. Caracterul libertății harismatice	69

III

Participarea liberă la harul dumnezeiesc și îndumnezeirea omului

III.1. Conferirea harului dumnezeiesc omului eliberat	77
---	----

III.2. Contribuția libertății omului privind participarea activă la harul dumnezeiesc	90
III.3. Participarea la harul dumnezeiesc	97
III.4. Sălășluirea, păstrarea și transmiterea harului dumnezeiesc	111
III.5. Unirea cu harul dumnezeiesc și îndumnezeirea omului	119
Epilog	145
Bibliografie	150

INDICI

Indice de referințe scripturistice	165
Indice general	169

ABREVIERI

- EETST Epistemonike Epeteris Theologikes Scholes tes Thessalonikes, 27, 1982.
- MThZ Münchener Theologische Zeitschrift, 11, 1960.
- PG J. -P. Migne (ed.), Patrologia Graeca, Paris, 1857-1886.
- PL J. -P. Migne (ed.), Patrologia Latina, Paris, 1844-1864.
- ZThK Zeitschrift für Theologie und Kirche, 62, 1965.

Introducere

În conștiința Bisericii, harul lui Dumnezeu și libertatea omului constituie doi factori fundamentali ai mântuirii. Mai concret, mântuirea este lucrare și dar al harului lui Dumnezeu, care presupune și libera împreună-lucrare a omului. Această învățătură dogmatică – adevăr și experiență trăită a Bisericii – se află răspândită atât în Sfânta Scriptură, cât și în întreaga tradiție patristică. În mod sistematic însă, de problema relației dintre har și libertate s-a ocupat în special Creștinismul Apusean, care a abordat această relație în mod judiciar. Aceasta se datorează, desigur, concepției lui juridice în ceea ce privește mântuirea, așa cum aceasta a fost exprimată de către Pelagius și Augustin în perioada Bisericii unitare, de către Petru Lombardul, Toma d’Aquino, Ioan Scott și nominaliștii Evului Mediu în cadrul Bisericii Romano-Catolice, și, în cele din urmă, de către Luther și Calvin în cadrul Bisericilor Protestante. O cercetare a acestei probleme în cadrul gândirii teologice apusene ar fi deosebit de interesantă și foarte edificatoare, dar o astfel de cercetare este în afara limitelor studiului prezent.

Relația dintre harul lui Dumnezeu și libertatea omului nu a preocupat în mod sinodal Biserica Ortodoxă. Astfel, Biserica Ortodoxă nu s-a exprimat în mod categoric cu vreo concluzie a unui sinod ecumenic referitor la această relație. Avem desigur o condamnare sinodală a Pelagianismului de către cel de-al treilea Sinod Ecumenic. Însă în acest sinod Pelagianismul este condamnat în principal în relație cu hristologia nestoriană, din cauza antropologiei și soteriologiei autonome pe care

o expune¹. Dar și în Răsărit, teologii antiohieni Teodor de Mopsuestia și Nestorie, în elaborarea învățaturii lor hristologice, au acordat o importanță particulară libertății persoanei omenești a lui Hristos cu consecința de a apărea diminuat factorul dumnezeiesc în realizarea îndumnezeirii firii Sale omenești. Astfel, problema relației dintre har și libertate a preocupat teologii antiohieni ai secolului al V-lea, însă ea era integrată în mod exclusiv în cadre hristologice. Poate că acesta este și motivul pentru care această problemă nu a preocupat în mod special Părinții secolului al V-lea. Pentru aceștia, rezolvarea problemei hristologice pe care o ridicase Nestorie reprezenta totodată și rezolvarea problemei soteriologice pe care o ridicase Pelagius².

Este mai cu seamă semnificativ faptul că și în secolul al XIV-lea se pune – desigur, iarăși în mod indirect – problema relației dintre harul lui Dumnezeu și libertatea omului în urma provocărilor provenite din influențele și înrâuririle modului de gândire al teologiei apusene. În mod concret, purtătorii acestor provocări erau puternic influențați nu doar de teologia romano-catolică, ci și de curentele umaniste din Europa, care proclamaseră o antropologie secularizată ce voia ca omul și libertatea lui să fie autonomizate³, adică separate de teologia și

¹ I. Karmiris, *Monumentele dogmatice și simbolice ale Bisericii Ortodoxe Universale*, (lb. greacă), vol. I, Atena, 1960, p. 155. Mai multe despre relația dintre hristologia nestoriană și antropologia pelagianistă vezi la N. Matsukas, *Teologia Dogmatică și Simbolică, Expunere a Credinței Ortodoxe*, (lb. greacă), vol. II, Tesalonic, 1985, pp. 270-271 și 275.

² Părinții celui de-al treilea Sinod Ecumenic au văzut că hristologia nestoriană se leagă organic de soteriologia pelagianistă. Desigur, așa cum în mod reușit a observat G. Florovsky, hristologia lui Nestorie era potrivită pentru antropologia lui Pelagius. Vezi G. Florovsky, „The Christological Dogma and its terminology”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 13, 1968, p. 191. Vezi și C. Wand, *The four great Heresies*, Londra, 1955, p. 101.

³ Totuși nu este deloc întâmplător că această autonomizare a libertății omului a apărut în zona de influență a Bisericii Romano-Catolice. Biserica Romano-Catolică, după cum este cunoscut, s-a arătat drept o autoritate

trăirea Bisericii. Considerând harul dumnezeiesc ca fiind creat, iar libertatea omului ca fiind autonomă, acești purtători au contestat experiența duhovnicească a Bisericii în privința posibilității omului de a participa în mod real la harul dumnezeiesc necreat și a reuși îndumnezeirea sa. Răspunzând la aceste provocări, Părinții secolului al XIV-lea au accentuat în unanimitate că participarea activă la harul dumnezeiesc de către om arată nu doar eliberarea lui ontologică de păcat și moarte, ci oferă și libertății omenești create o perspectivă necreată în cadrul îndumnezeirii harismatice a omului. Isihăștii, cu Palama ca reprezentant principal al lor și Cabasila, contemporanul acestora, ca cei ce exprimau teologia și experiența duhovnicească a Bisericii, au văzut relația dintre harul lui Dumnezeu și libertatea omului ca relație dintre teologie și antropologie din perspectiva mântuirii și în unitate indisolubilă cu hristologia și eclesiologia.

În prezentul studiu vom cerceta problema relației dintre harul lui Dumnezeu și libertatea omului în lumina unei tradiții patristice unitare. Și, după cum vom vedea, tradiția patristică a secolului al XIV-lea este unitară în privința acestei probleme concrete la care limităm cercetarea noastră, deoarece există unitate a abordării teologice în pofida diferențelor de terminologie teologică utilizată de către isihăștii și de Cabasila. Cu cele pe care le afirmăm aici nu încercăm să rezolvăm problema relației dintre Cabasila și Isihasm. De altfel, referitor la această

exterioară asupra omului apusean. Astfel, în Apus autonomizarea libertății omului este strâns legată de eliberarea de autoritatea bisericească. Vezi A. Schmemmann, *Misiunea Bisericii în lumea contemporană*, trad. în limba greacă I. Roilidis, Atena 1983, pp. 219-232. Din perspectivă ortodoxă noțiunea de autoritate și conținutul acesteia este străină pentru viața și natura teandrică a Bisericii. Biserica, în calitate de Trup teandric, trăiește și dezvăluie adevărata libertate, care este aceea pe care o dăruiește Duhul Domnului (II Cor. 3, 17). Duhul acesta, ca duh al libertății, nu reprezintă o autoritate exterioară asupra omului, ci prezența harismatică a Sfântului Duh în mădularele Corpului teandric. Vezi G. Martselos, „Libertate și autoritate din perspectivă teologică și filosofică”, în revista *Grigorie Palama*, 63, 1980, pp. 34-35.

problemă există suficient de multe puncte de vedere exprimate din perspectivă ortodoxă⁴. În conformitate cu acestea, învățătura lui Cabasila coincide în esență cu învățătura lui Palama. Diferența dintre terminologia isihaiștilor și a lui Cabasila este determinată în mod substanțial de scopul diferit al teologiei lor. Mai concret, isihaiștii au drept scop de a apăra – față de concepțiile teologice latinizante ale adversarilor lor – teologia Bisericii referitoare la distincția ontologică dintre ființă și energii în Dumnezeu, pe care este întemeiată gnoseologia teologică ortodoxă, participarea și neparticiparea la Dumnezeu și tema înrudită cu acestea a vederii luminii harului dumnezeiesc și a îndumnezeirii omului.

Cabasila se află din punct de vedere teologic dincolo de subiectul disputei dintre isihaiști și anti-isihaiști, dar, în același timp, acceptă teologia dogmatică și duhovnicia isihaiștilor. Tema principală în jurul căreia se mișcă aproape întreaga lui operă scriitoricească este viața liturgică. Prin viața liturgică Cabasila evidențiază sinergia dintre harul ce provine din Tainele Bisericii și libertatea omului care se întemeiază pe antropologia ortodoxă. Critica pe care o întreprinde concepțiilor umanismului apusean autonomizat nu este ascuțită, este indirectă, însă clară. Cabasila, după cum observă N. Matsoukas, este un „teolog pacifist și are o harismă specială. Trebuie, deci, să-l vedem în

⁴Vezi: J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, pp. 395-396. B. Bobrinskoy, „Nicolas Cabasilas et la spiritualité hésychaste”, în *La pensée orthodoxe*, Paris, 1966, pp. 21-42. P. Nellas, *Prolegomene la studiul lui Nicolae Cabasila*, (lb. greacă), Atena, 1968, pp. 63-74. S. Papadopoulos, *Întâlniri ale teologiei ortodoxe cu cea scolastică (în persoana lui Calist Anghelicude și Toma d'Aquino)*, (lb. greacă), Tesalonic, 1970, p. 62. După B. Pseftongas, Cabasila „a teologhisit cu premisele teologiei isihaste a Sfântului Grigorie Palama și a altor părinți isihaiști. Nu a utilizat, însă, limbajul acestora”. Vezi studiul lui, cu titlul „Nicolaie Cabasila a fost isihast sau anti-isihast?” (lb. greacă), în *Actele Conferinței teologice în cinstea și memoria preînțeleptului și preînvățatului întru tot sfântului cuviosului părintelui nostru Nicolae Cabasila Hamaetos*, Tesalonic, 1984, p. 221.

cadrul diversității harismelor sale”⁵. De altfel, toată teologia lui Cabasila este, după Pseftongas, „unificatoare și pacificatoare”⁶, și aceasta se datorează faptului că nu se adresează direct adversarilor isihasmului, ci membrilor conștiinței ai Bisericii. Astfel se explică și forma necombativă a teologiei lui, dar și faptul că, deși cunoaște foarte bine tradiția isihastă, evită cu prudență să utilizeze expresii teologice care puteau provoca pe cei potrivnici acesteia în atmosfera în general explozivă ce domina secolul al XIV-lea. Deși Cabasila acceptă, de exemplu, că îndumnezeirea este scop al Întrupării și o declară fără ocolișuri⁷, totuși dezvoltând întreaga lui teologie evită să folosească termenul „îndumnezeire” și vorbește în principal despre unirea cu Hristos sau despre viața în Hristos. Însă viața în Hristos, caracterizată de Cabasila și ca *fericita viață*, coincide în conținutul ei cu viața îndumnezeită, despre care vorbește Palama și întreaga tradiție isihastă. Cei care, potrivit lui Cabasila, sunt fericiți, sunt cei îndumnezeiți harismatic, așa cum arată Palama. În sfârșit, arătarea deplină a membrilor slăviți ai Trupului tainic al lui Hristos, despre care vorbește Cabasila⁸, este arătarea deplină a vieții îndumnezeite a credincioșilor potrivit lui Palama⁹.

Prin urmare, având în vedere că învățătura dogmatică a Părinților secolului al XIV-lea referitoare la relația dintre harul lui Dumnezeu și libertatea omului nu a fost examinată în profunzime până astăzi, ne asumăm tentativa de a cerceta această învățătură, urmărind a scoate în evidență importanța soteriologică a harului dumnezeiesc în conexiune cu libertatea omului.

⁵ Vezi „Învățătura lui Nicolae Cabasila despre tainele Bisericii” în *Actele Conferinței teologice...*, p. 131.

⁶ B. Pseftongas, „Nicolae Cabasila a fost isihast sau anti-isihast?”, p. 221.

⁷ N. Cabasila, *Viața în Hristos*, Cuvântul 4, PG 150, 593 A: „Căci Dumnezeu fiind, El n-a pregetat să coboare pe pământ, pentru ca pe noi să ne ridice la cer. S-a făcut om pentru ca să îndumnezeiască pe om”.

⁸ N. Cabasila, *Despre viața în Hristos*, Cuvântul 8, PG 150, 541 B-D.

⁹ Sf. Grigorie Palama, *Cuvântarea 57*, ed. S. Oiconomou, pp. 221-222.

În mod concret, tratarea temei acestui studiu se face în trei capitole. În primul capitol se vorbește despre harul dumnezeiesc și libertatea omului fiecare în parte, și în continuare se cercetează relația ce se poate dezvolta între ele. În capitolul al doilea este examinată înrobirea omului și eliberarea lui ontologică, precum și caracterul eliberării harismatice ce este dăruită în cadrul Bisericii. În sfârșit, în capitolul al treilea este prezentată participarea omului eliberat la harul lui Dumnezeu și sunt abordate consecințele acestei participări pentru îndumnezeirea omului.